

БОЯРСЬКИЙ, ШУБСЬКИЙ, СКОВОРОДА...

Після зніщених російським царизмом так званих реформ князя Шаховського на Слобожанщині й наступних кроків Москви в плані суспільного й духовного закріпачення нашого краю, в структурі широких верств сталися певні зміни. Насамперед у національному складі жителів недавнього сумського слобідського полку. Якщо ще на початку 1730-х років тут проживали виключно українці (за винятком лише 8 дворів купців-великоросіян в Сумах), то в найближчі десятиліття картина зміниться. Зокрема 1765 року самодержавство скасувало полковий устрій, козацьку старшину прирівняли до дворянства; на 1767 рік тих, хто володів більше сотнею душ на території вчорашнього Сумського полку, виявилося 46 (для порівняння: Харківського – 33, Ізюмського – 40, Охтирського – 27).

Григорій СКОВОРОДА

Серед цих поміщиків справді бачимо представників родин недавніх козацьких ватажків: Кондратьєви, Савичі, Лизогуби, Кукіль-Яснопольські, Апостоли-Кигичі... Але звідки взялися нові в краї прізвища – Голіцини, Полозови, Шаховські, Бестужеви, Давидови, Бурови, Рубанови, Савинові, Аненко-

ви, Романови? Лише небагато з таких дворян – колишніх козаків, чий прізвища при переписах насильно чи за згодою написали на російський кшталт; решта – кровні великороси, збіднілі, чи й не дуже, поміщики, які загарбали руками тяглися до вчорашніх козацьких земель, царизм їм потурав, і ці великоросійські кріпосники стали володарями не лише угідь, а й тамтешнього населення, обертали вчора ще вільних козаків у кріпаків.

Ось саме до Якинфа, до Івана Боярського, одного з найближчих побратимів юності, і поспішав щоразу Григорій Варсава. Поспішав до Сумського Успенського чоловічого монастиря. Сам же монастир заснований ще в 1658 році Сумським полковником Герасимом Кондратьєвим, був не лише місцем для тих, хто вирішив присвятити себе Богові, але й крупним центром передового на той час землегосподарювання, осередком освіти і мистецтва. Так, при монастиреві, було 6 садів, які займали 48 десятин землі, монахи володіли млином з десятима полями, поступово землеволодіння розширювалися. З давніх актів, приміром, відомо, що у двох сумчан монастир купив хутір – з лісом, сінокосами і займанщиною на новій греблі, все це обійшлося в 40 талярів (велика срібна монета європейських країн, яка була в обігу в Україні до XVIII століття).

У 1686 році монастир отримав царську грамоту на свої землі. Із відомостей генеральського межування дізнаємося, що Сумському Успенському належали хутір Чернечина з 213 десятинами землі, однойменне село з 648 десятинами, ще одна Чернечина – під Краснопіллям, пустинь Тихонівщина з 13-ма десятинами. З документів за 1737 рік, бачимо що монастир володів й Озерянською пустинню, де було 5 садів, 7 десятин одної землі, 6 десятин луку і 3 – лісу.

За часів настоятельства І. Боярського монастир мав солідну, як на той час, бібліотеку, 61 книгу. 28 з них віддруковані в Києві, 4 – у Львові, стільки ж – у Чернігові, була книжкова продукція з друкарень Вільно, Острога тощо. В монастирі переписувалися старовинні книги, акти й літописи. Тут звучали музичні інструменти, діяла художня школа – деякі іконостаси тих монастирських художників до цього часу прикрашають церкви Сумщини.

Можна уявити, як добре почувався у цій атмосфері Григорій Сковорода, і які довірливі й душевні розмови вели вони зі своїм товаришем по академії, бо ж обоє не зреклися юнацьких прагнень і служили своєму народу словом, просвітою, сіяли серед нього добро.

Ще одна людина завжди чекала в монастирі Григорія Варсава, ще до одного друга й однодумця постійно тягнулася душа мандрівного філософа. Маємо на увазі Якова Шубського. Це прізвище, на жаль, теж нічого не говорить нашим читачам, як – і авторам вже згаданого порівняння «Сумщина в іменах».

ми, теж заснованого Г.Кондратьєвим. Висловлюємо це припущення і ось з яких міркувань. В 1759 – 1760 рр. піітики в Харківському колеґіумі Г. Сковорода навчав Прокопія Білопільського – сина священика згаданого монастиря; пізніше Прокопій служив разом з батьком. Євстафієм Білопільським, в цім же монастирі. Сковорода ж, як відомо, завжди цікавився долею колишніх учнів, яких поважав. А що поважав П. Білопільського – то це безсумнівно, судячи з його поміток у педагогічних документах.

Мабуть, таки сам період викладання Г.Сковорода в Харківському колеґіумі є й іншою майбутньою кладкою, яка приводить його до Сум – цього разу вже не в монастирі, а до гуртка О.Паліцина. Маємо на увазі один цікавий штрих, якого чомусь дотепер не виявили ні дослідники «Попівської академії», ні дослідники теми «Сковорода і Сумщина».

Переглядаючи «Каталог учеників школи синтаксмы с 1-го числа сентября 1763 года іюля по 15 число 1764 году», який зберігся в архівах колишнього колеґіуму, автор цих рядків виявив серед учнів Г. Сковорода таке прізвище: «Сумського полку города Сум сотника Феодора сын Яков Алферов». Зіставивши далі й факти, пересвідчимося, що той Яків є старшим братом Миколи Федоровича Алфєрова, архітектора, гравера і живописця, члена гуртка О.Паліцина. Після закінчення колеґіуму Яків Алферов працював у Сумах. Чи міг потім Г.Сковорода його провідати? Цілком. Бо мав до свого студента повагу і симпатію.

Справа в тому, що в каталогах усім своїм учням Г.Сковорода дає коротку, містку і безкомпромісну характеристику. Скажімо, проти прізвища Василя Копейчика із села Марківки нині Білопільського району – «дуже тупий»; Якова Нестєрова (с. Степанівка під Сумами) – «тупий»; Василя Богатирського (с. Тимофіївка Краснопільського району) – «тупуватий»; Івана Мировецького (Миропілля) – «тямковитий»; Василя Євенка (Недригайлів) – «досить тямковитий» і т.д. Проти прізвища ж Якова Алферова стоїть чи не найвища оцінка Сковороди: «гострий розумом». Отож цілком зрозуміло, що відвідуючи Шуйського і Боярського, Григорій Варсава не міг не поцікавитися, як справи в Я. Алферова, не зустрівся з ним. А через нього – познайомитися з його братом Миколою, О. Паліциним, іншими «академіками». Звісно ж, могло бути й дещо навітряно: «академі-

проблемі провінція теж видавалася росіянам; почалася тотальна русифікація краю. Усі 47 шкіл на території Сумського полку (в усіх викладання велося українською мовою) закрили, нових створювати не дозволили, край поступово огортала темрява неписьменності. Вимогу дворянства Сумського полку (1767 рік) створити в Сумах університет і нижчу школу для різночинців Катерина II зігнувала.

І тоді на Слобожанщині (як і в Гетьманщині) виникло унікальне явище, власне, унікальна верства освітян – мандрівні дяки і філософи. Народні просвітителі, які ходили селами й містами, навчали охочих грамоти, не давали згаснути вогнику освіти. Фанатики своєї справи, вони мандрували краєм цілими десятиліттями. Наприклад, дяк Кузьма вів такий спосіб 50 років, періодично жив і вчив молодь у десятках сіл і міст, в тому числі й на території сучасної Сумщини.

Та, безперечно, найвидатнішим з цих мандрівних учителів і філософів був геніальний Григорій Сковорода (1722 – 1794), вихованець славної Києво-Могилянської академії; класик української літератури. Часто Григорій Савич відвідував і Суми. У зв'язку із цим, прийнятні вважати Сковороду в Сумах приваблював гурток О. Паліцина, так звана «попівська академія», отож і не обминав філософ та поет наше місто, прагнув поспілкуватися з академіками.

Справді – бував Григорій Варсава у Паліцинському гуртку. Але не задля нього повертав із своїх доріг до міста над Псом. До кого ж? І тут слід згадати невідомо ще, на жаль, сумчанам яскраву особистість Івана (Якинфа) Боярського. Тим більше, що про цю неординарну особу не згадує бодай двома рядками навіть енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах» (Суми, 2003 р.).

Іван Боярський походив з українського старшинського роду, зокрема, добре відомого по Охтирському полку (останнім Охтирським полковником був Михайло Іванович Боярський – до 1765 року, в комісії по створенню нового Уложення (1767 р.) він гаряче обстоював права слобідських козаків; в історичних документах знаходимо згадки про вдову полковника – Марину; про сотника Івана Боярського, поручика Григорія Боярського, полкового обозного П. Боярського, інших представників родини).

Іван навчався в Києво-Могилянській академії, там він заприятелював з однокашниками Григорієм Сковородою, Степаном Гречкою – майбутнім визначним педагогом, викладачем Переяславської семінарії, та Федором Заліським, пізніше відомим письменником. Ця четвірка протягом усього наступного життя тримала між собою міцні зв'язки. Вже ця «компанія» дає уявлення і про спосіб мислення Боярського, і про його захоплення, широту інтелекту. Після закінчення академії з класу риторики Іван поступив послушником в Сумський Успенський монастир, потім в Охтирський монастир, в 1750 році постригся в монахи. У 1759 році, вже під іменем Якинф, призначений архимандритом, настоятелем Сумського монастиря, і на цьому посту перебував найдовше за монастирську історію – 12 років, до 1771.

красний голос і талант композитора, взяли до придворної капели і він 2 роки мусив жити в Петербурзі: там він і познайомився і заприятелював із Шубським. Яків Походив із Слобожанщини, з давнього українського роду священиків. Ще хлопцем за красивий голос його також забрали до придворної капели. В Петербурзі він зачарував співом царицу Єлизавету, міг би зробити при дворі кар'єру, але тужив за Україною, прагнув вирватися додому з північної столиці. Це зближувало його із Сковородою, вони були однодумцями.

Олександр ПАЛІЦИН

Яків надірвав голос, та імператриця й далі не відпустила улюбленця: став читцем, а потім ктитором придворної церкви. Єлизавета надала йому чин бригадира, нагородила дворянським званням, «пожалувала» землю на Слобожанщині. Вирватися з північної столиці Яків Шубський зміг лише після смерті імператриці. Та не до свого маєтку поспішав. Жадав зайнятися доброчинністю. Виїхавши з Петербурга, оселився в Сумському монастирі (де, між іншим, помер його батько, ієромонах Арсеній, син протоієрея Іоанна і внук ігумена Корнилія). Через кілька років Яків постригся в монахи. На кошти Якова Олексійовича будувалися храми монастиря – Успенія богоматері та всіх святих: займався Шубський і богословством, літературною діяльністю.

Григорій Сковорода з Яковом Шубським «на все життя зберіг сердечну дружбу і на старості частенько відвідував його» (див. І.Ф. Драч, С. Б. Кримський, М.В. Попович, Г.Сковорода, біографічна повість. К.: «Молодь», 1984, стор. 38).

А старість у Я. Шубського виявилася невеселою. У 1788 році Катерина II закрила ряд монастирів Слобожанщини, і тому числі й Сумський Успенський, цариця розуміла, що вони є вогнищами національного духу, а це їй не влаштовувало. Шубський попросив дозволу доживати у своїй келії. Жив бідно, в нужді, й коли помер в 1790 році, по його смерті не лишилося ні копійки. Навіть у цьому вони виявилися однаковими – мандрівний філософ і його побратим із Сумського монастиря; дбали не про багатство, а про очищення своїх душ, про рідний народ.

Окрім Успенського монастиря, очевидно навідувався Г. Сковорода й до Предтечівського монастиря під Сума-

Скворода, коли стало відомо, що філософ перебував в Сумах; а вже в «академії» познайомившись із Алфєровим-молодшим, Сковорода відновив стосунки із колишнім своїм учнем.

Тепер на закінчення відповімо, що ми знаємо про «академію» під Сумами.

Починаючи із середини 10-х років минулого століття півдесятка сумських дослідників навипередки заходилися активно публікувати матеріали про освітній гурток, що існував на рубежі XVIII – XIX століть у селі Попівка під Сумами (нині територія села Залізник Верхньосироватської сільради) і отримав назву «Попівська академія». Підкреслюючи, цитуємо, «про яку ще кілька десятиліть ніхто не знав», автори посилалися на праці вчених XIX століття, які згадували академію мимохідь. І ніхто – на сумського краєзнавця Павла Сапухіна, який у 50-60 рр. (XXст.) опублікував кілька фундаментальних статей про «Попівську академію». Може, тому так старанно ті п'ятеро замовчували Сапухіна, що, дивним чином, їхні статті подекуди цілими абзадами, навіть сторінками збігалися з публікаціями Павла Анріївовича?.. Був би ще живий на той час Сапухін – був би судовий процес чи бодай гучний скандал. А так...

Що ж відомо читачеві про «Попівську академію»? Ось короткі ввіски зі статті П. Сапухіна 1961 року. Очололював гурток

Василь КАПНІСТ

Олександр Паліцин, просвітителі, перекладач «Слова», поет, архітектор і громадський діяч. До свого хутора він прибув у 1770-ому, після служби ад'ютантом у не-посидючого фельдмаршала Румянцова-Задунайського. Навколо Паліцина гуртуються архітектор В. Ярославський, домашні вчителі Є. Станевич і брати Пайкови (один з них пізніше став його зятем), художник Алферов, поет В. Капніст, літератори Богданович, Глінка, інші митці; Попівку відвідував Г. Сковорода; близько до «академіків» стояв В. Каразін, засновник Харківського університету. Сапухін дає стислу, але вичерпну характеристику діяльності кожного з «академіків», чесно вказує, що про гурток згадано в першому томі «Історії Української РСР». Тобто: практично нічого нового після П. Сапухіна дослідники 80 – 90-х рр. про «попівську академію» не сказали. Лише деталізували окреслене ним коло відомостей побутовими, цифровими, іншими фактами.

(Продовження на сторінці 14)

(Продовження, початок на сторінці 13)

Втім, уже сьогодні можна говорити про нові аспекти діяльності хутірської «академії». Можна називати факти, які (на відміну від нинішніх дослідників) можливо, й знав П. Сапухін, та в 50 – 60-ті рр. просто не міг їх оприлюднити. Зокрема, цікава теза Павла Сапухіна (яку його «послідовники» за ним слухняно повторюють), що вже згаданий Сковорода мав на «академіка» неабиякий вплив. У чому ж виявився вплив філософа-патріота?

А в тому, що він сприяв саме патріотичній роботі членів гуртка, навчав, живучи на українській землі, не бути безбатченками. Цікава з цієї точки зору діяльність учня Г. Сковороди, поета Василя Капніста.

На початку 80-х років XVIII ст. В. Капніст пише «Оду на рабство» – блискучий протест проти російської централістичної політики в Україні. 1788-го року Капніст подає Катерині II проект під назвою «Положение. На каком может быть набрано и содержано войско охочих казаков», який передбачав відновлення в Україні козацького устрою. Проект, звичайно ж, було відхилено. Зневірившись «по-доброму» домовитися із царизмом, Василь Капніст від імені своїх однодумців з'явився до міністра закордонних справ Пруссії Герцберта, і, описавши тяжке становище України, запитав від імені своїх земляків, чи може Україна, якщо вона повстане проти Росії, сподіватися на підтримку Пруссії. В. Капніст пізніше був і серед тих українських політиків, які готові були стояти під прапором Наполеона у 1812 році, за умови, що Франція допоможе Україні відновити свою незалежність.

Можемо говорити і про діяльність у такому напрямку й інших членів паліцинського гуртка. «Академія» під Сумами несла в суспільство потужний просвітний струмінь, діяла наперекір і духовному і фізичному покріпаченню народу. Як і Сковорода, Боярський, Шубський.

*Григорій ХВОСТЕНКО,
краєзнавець*